

Снешка ЛАКАЛИСКА
Музеј на град Скопје

ЦАРИЦАТА ЕЛЕНА ПРОМОТОР НА ХРИСТИЈАНСКИТЕ ПОКЛОНИЧКИ ПАТУВАЊА И ПРОНОАЌАЊЕТО НА ВИСТИНСКИОТ КРСТ

Клучни зборови: Царица Елена, епископ Макариј, Јуда, Ерусалим, Голгота, Вистинскиот крст, зограф Дмитриј

Резиме: Почетокот на христијанските поклонички патувања на Светиот гроб во Ерусалим и на други свети места во Палестина, историски се поврзуваат со христијанизацијата на Римската Империја во IV век. Ним им претходеа неколку историски настани: како прво едиктот за толеранција на Галериј од 311 година, потоа Миланскиот едикт за признавање на христијанството за официјална религија на императорот Константин Велики од 313 година. Палестина станала дел од Источното Римско Царство од 324 година, потоа следува пронаоѓањето на Вистинскиот крст од царицата Елена во 326 година и градењето на меморијалниот комплекс на Голгота, осветен во 335 година. Историска е заслугата и на ерусалимскиот епископ Макариј, кој учествувајќи на Вселенски собор во Никеја во 325 година, извршил влијание врз императорот Константин Велики и ја придобил неговата царска благонаклоност за активностите што ќе следуваат во Светиот град и Светата земја. Но од историска гледна точка за прв поклоник се смета царицата Елена, со чие пристигнување во Палестина поклоничкото патување е официјализирано. Царицата Елена, светите библиски места ги обележила со раскошни меморијални храмови. Во царската програма влегле црковниот комплекс на Светиот Гроб во Ерусалим, базиликата Раѓање Христово во Витлеем, црква (ротонда) наречена Елеона на Маслиновата Гора,

местото на кое Исус ги поучувал своите ученици и кое се поврзува со неговото Вознесение и други.

Поклоничките патувања се карактеристични за сите верски заедници од најстари времиња¹. Христијанските заедници во првите три века не оделе на поклонение, туку биле преокупирани со “Култот кон Исус Христос, Неговата личност и воскресение”². На почетокот на IV век, култот кон личноста на Исус Христос зазел значајно место во животот на римскиот император Константин Велики, опишани од неговиот историчар Евзебиј од Никомедија, како чудни виденија по неколку историски воени победи. Виденијата го поттикнале царот Константин Велики на идеја за пронаоѓање на пештерата со гробот на Спасителот, односно, на местото на неговото Воскресение да изгради храм³. Во книгата “Животот на Константин”, Евзебиј известува дека оваа идеја прераснала во политичка програма на императорот. За таа цел, уште во 320 година била направена топографска карта за светите места во Палестина⁴. Но Палестина

¹ *Opća enciklopedija 3, Fos-Iw, Zagreb 1977, 445.* Старите народи: египќани, персијци, индијви, грци, римјани, најчесто оделе на поклонение на места каде што имало храм или кип на некој светител. Израелците оделе на поклонение во старозаветниот ерусалимскиот храм, што се споменува во НЗ - Библијата.

² V.Milovan, *Hodočašća kao osobit oblik štovanja Marije i svetaca*, hrcak.srce.hr/file/56995, 108.

³ Л.Мирковиќ, *Хеортологија или историјски развитац и богослужење празника православне источна цркви*, Београд 1961, 62.

⁴ P. Maraval, *The development of holy sites in the Byzantine Orient between the 4th and the 7th century*, EGERIA, Monuments of faith in the medieval mediterranean, Athena, Greece 2007, 27. За историјата на ранохристијанските поклонички патувања, светата географија, итинерарите итн., најголем придонес дал

* Текстот „Царицата Елена промотор на христијанските поклонички патувања“, беше изготвен за научниот симпозиум, „Византискиот религијски концепт и современото: идеологија, претстава, традиција“ на Институтот за општествени и хуманитарни научни истражувања „Евро–Балкан“, Скопје, 21-22 октомври 2011 година.

во границите на Источно Римско Царство влегла дури во 324 година⁵. Императорските активности започнале да се спроведуваат непосредно по Првиот Вселенски собор во Nikeја во 325 година. Во остварувањето на своите цели, царот Константин Велики нашол погодна личност во ерусалимскиот епископ Макариј, кој учествувал на Вселенски собор во Nikeја⁶. Активностите што следувале во Светиот град и Светата земја ги спровела и контролирала царицата мајка Елена⁷.

Според Евзебиј, непосредно по победата над Максенције кај Милвискиот мост во 312 година, царицата Елена се покрестила⁸. Таа како ревностна христијанка на осумдесетгодишна возраст отишла во Светата земја во потрага и ги обиколила светите библиски места. Токму поради тој факт во историјата на христијанските поклонички патувања, царицата Елена се смета за прв поклоник⁹.

Со нејзиното пристигнување во Палестина во 326 година, поклоничките патувања се официјализирани¹⁰. Царската програма била, да ги промо-

Сл.1. Царица Елена и епископ Макариј, фрагмент од композицијата Пронаоѓање на Чесниот крст, икона на платно „Ерусалим“, зограф Дмитриј, Ерусалим, 1870 година

P. Maraval, *Lieux saint et pèlerinages d'Orient, Histoire et géographie des origines à la conquête arabe*, Paris 1985.

⁵ S. Kochav, *Izrael sveta zemlja i njezin sjaj*, Zagreb 2002, 35, 78-80. Византискиот период во Светата земја трае од 324-638 година кога Арапите го освоија Ерусалим. Во времето на Византија во Светата земја е време на релативен мир, бројот на христијанското население се намножува, христијаните станале најбројни жители во Светата земја. Во овој период се изградени 471 црква од кои многу се оддалечени во пустинските подрачја.

⁶ P. Maraval, *The development of holy sites in the Byzantine Orient between the 4th and the 7th century*, EGERIA, 27. P. Maraval, *Lieux saint et pèlerinages d'Orient, Histoire et géographie des origines à la conquête arabe*.

⁷ P. Maraval, *The development of holy sites ...*, 32;

⁸ Л.Мирковић, *Хеортологија или историјски развиток и богослужење празника православне источна цркве, ...* 62.

⁹ Зборот поклоник во христијанската традиција го означува оној, кој чинот на молитвеното каење и прочистување на гревовите го извршува на Светиот Гроб во Ерусалим. Терминот настанал од грчкиот израз проскинеза (προσκύνησις) – обожување., (в) *Орса енциклопедија*, 3, *Фоc-Iw*, Zagreb 1977, 445;

¹⁰ S. Kochav, *Izrael sveta zemlja i njezin sjaj*, Zagreb 2002, 35, 78; Л.Мирковић, *Хеортологија. . .* 48. За прв поклоник според *Legenda aurea*, од апостолските времиња, се смета св. Богородица, која пред смртта ги посетила местата Ерусалим, Витлеем и Назарет, упатувајќи ги идните поклонници на Светата земја на местата кои ќе треба да ги посетат. Црквата за први поклонници ги смета и жените мироносници кои го посетиле гробот на Исус Христос во неделата наутро и посведочиле за празниот гроб. Оваа легенда добила своја илустрација во композицијата “Ерусалим” во

вираат местата преку прикажување на централните елементи на симболите на Христијанската вера, дека Христос се родил, умрел и воскреснал и се вознел на небото¹¹. Царицата Елена светите библиски места ги обележила со раскошни меморијални храмови. Во таа програма влегле црковниот комплекс на Светиот Гроб во Ерусалим, базиликата Раѓање Христово во Витлеем и црква - ротонда наречена Елеона на врвот на Маслината Гора, местото на Христовото Вознесение¹².

фрескоживописот на црквата во Пивскиот манастир во XVIII век., (в.) В., Хан., *Значај Палестинских еулогија и литургиских предмета за новију уметност код Срба* (XVII-XVIII столјећа), Музеј примењене уметности, Зборник 5, Београд 1959, 52; С.Петковић, *Зидно сликарство на подручју пећке патријаршије 1557-1604*, Нови Сад 1965, 254;

¹¹ P. Maraval, *The development of holy sites in the Byzantine Orient ...* 27. P. Maraval, *Lieux saint et pèlerinages d'Orient..*

¹² На истото место; Хаџи А.Ф. Михајловски, *На ацилак во Светата земја*, Скопје, 2005, 230. (во овој труд авторот се осврнува на географијата и историјата на Палестина и на современ Израел, а особено се осврнува на

Сл.2.Ерусалим, темпера на платно, автор Дмитриј, Ерусалим, Палестина, 1870 година, црква Св. Благовештение, Прилеп, фото Димитар Димески

Овие зданија биле изградени од државни средства. По наредба на царот Константин, епископот Макариј ги спровел ископувањата во Ерусалим, кои го вратиле на површина гробот “признаен како Христов”. По целосното отстранување на камениот ѕид го крунисале со кружна црква наречена Ротонда на Анастасисот (Воскресението) во чија средина се наоѓала едикула опкружена со решетки наречена пештера на гробот. Блиското ритче на Голгота било споено и вметнато во портик на големиот атриум со кој се комуницирало со петбродната базилика Мартирионот (Сведоштво). Архитектот Зенобиус ги разграничил најважните свети места Голгота и Гробот, односно христијанската историја (Мартирионот) од христијанската вистина (Воскресението)¹³. Детален опис на Константиновата градба уште во IV

христијанската историја. Во детали ги опишува знаменитите свети објекти и настаните поврзани со светите личности на кои истите се посветени, главни поклонички места во адиската дестинација на сите поклонници низ вековите. Во детали го опишува комплексот цркви на Голгота, Црквата на Светиот гроб, патот на страдање-то Виа Долороса со сите 14 станици итн.

¹³ R. Ousterhout, *Pilgrimage architecture*, EGERIA, Monuments of faith in the medieval mediterranean,

направил неговиот историчар и современик Евзебиј од Никомедија, во неговото дело Ономастикон¹⁴. Во VI век, од сочуваните поклонички еулогии (капак на реликвијар, оловни ампули за масло и вода) ние сме во можност да го осознаеме

Athena, Greece 2007,48. P., Maraval, *The development of holy sites in the Byzantine Orient between the 4th and the 7th century*, EGERIA, Monuments of faith in the medieval mediterranean, Athena, Greece 2007, 28. T. Mitropoulos, V. Skoulas, *The church complex of the Holy Sepulchre*, EGERIA, Monuments of faith in the medieval mediterranean, Athena, Greece 2007, 125. авторите споменуваат дека храмот бил уништен во персиската војна во 614 година, а е реизградуван неколкупати во 617, 749, 938, 966, а целосно е уништен во 1009 година од египетскиот калиф Ел-Хакем. Меѓу 1042 -1048 година византискиот император Константин IX Мономах ја финансирал реизградбата на вториот атриум, мавзолејот и патријаршиското крило. Голем дел од денешната црква што ја посетуваат поклонниците ја изградиле и инаугурирале крстоносците во 1149 година. Крстоносната градба ги хармонизирала главните свети места Калварија и Голгота со многубројни други станици, сите вклопени во црковниот комплекс. По дводневниот пожар во 1808 година следувала реставрација во Отомански барок стил од архитектот Мануел Комненос од Метилена и изгледот го задржала до ден денешен.

Сл.3. Композиции: Го водат Христос на распетие(лево) и Пронаоѓање на Чесниот крст (десно), Ерусалим, 1870 година (детал)

изгледот на едикулата и на самата ротонда. Како пример ќе го земеме сликаниот капак на еден реликвијар од Sancta Sanktorum VI век во Латеран (сега во музејот во Ватикан), каде што на средината е поставено Распетието, а над него во две полиња се насликани Мироносниците на Светиот гроб и Вознесението, под нив се сликани сцените Раѓање Христово и Крштевање. Д.Т Рајс (1968), смета дека нивниот редослед е одраз на редот по кој ходочасникот¹⁵, ги посетувал храмовите кои се во врска со овие прикази¹⁶. На иконографијата на овој капак се осврнал Г.Викан (1982), каде што во композицијата Мироносници на Светиот гроб е сочувана најстарата засега позната ликовна претстава на Ротондата и едикулата¹⁷. Интересен е и

поклоничкиот натпис на капакот: “Од животворното воскресение”¹⁸, натпис кој малку видоизменет се среќава на ерусалимите, односно “поклоник на Живоносниот гроб”. Едикулата е мотив на голем број метални ампули за свето масло или за света вода од реката Јордан, VI век¹⁹.

Благодарение на владејачката династија, комплексот цркви на Светиот Гроб станал централно место на поклонение, кое континуирано трае од времето на царицата Елена па сè до денешни дни²⁰.

Во врска со поклоничкото патување на царицата Елена и нејзините активности во Светата земја е исконструирана една легенда за пронаоѓањето на „Чесниот крст“, настан кој се опишува во нејзиното житие²¹. Легендата добила и своја ликов-

¹⁴ P. Maraval, *The development of holy sites in the Byzantine Orient between the 4th and the 7th century*, 28.

¹⁵ Под поимот ходочастие се подразбира побожно патување на поединец или група кон Светите места на покајно поклонение. Терминот ходочастие потекнува од старословенскиот збор ХОДОУ, со значење патник, а одговара на латинскиот израз peregrinus (peregrinae – патник), израз кој ги означува ранохристијанските католички поклоници(в) *Орџа enciklopedija*, 3, Фоч-Ив, Zagreb 1977, 445.

¹⁶ D.T., Rice, *Umetnost vizantiskog doba, Svet umetnosti*, 39.

¹⁷ Најстара ликовна претстава на архитектурата на Ротондата на Анастасисот со Едикулата е сочувана на капакот на еден реликвијар кој се чувал во ризницата на Sancta sanctorum во Латеран, а денес се наоѓа во Museum Sacro во Ватикан. Всушност, станува збор за композицијата “Мироносниците на Христовиот гроб” VI век, (в.) D.T. Rice, *Umetnost vizantiskog doba, Svet umetnosti*, Beograd 1968, 39, сл. 29. G.,Vikan, *Byzantine pilgrimage art*, Dambartot Oaks, 5, Washington, D, C 1982, 18, 19, fig.13a и 13b (<http://www.doaks.org/Pilgrimage art.pdf>), авторот прави паралела на сликаната архитектура со старите литературни описи кај ходочасниците: Егерија, ходочасникот од Пјаченца и историчарот на Царот Константин Евзебиј (во неговиот труд за

Животот на Константин), а укажува и на фактот дека претставата реално ја нагласува историската структура на Гробот според примерите во библиските описи. На реликвијарот е сочуван натпис “Од животворното Воскресение од Сион”, формула која многу наликува на подоцнежните ациски натписи на Ерусалимите од XVIII и XIX век. Најсликовит опис за изгледот на едикулата и ротондата направила монахињата Етерија во својот *Peregrinatio Aetherae ad loca sancta*, Л.Мирковић, *Хеортологија или историјски развитак и богослужење празника православне источна цркве*, Београд 1961, 288.

¹⁸ G.,Vikan, *Byzantine pilgrimage art*, Dumbarton Oaks, 18-20.

¹⁹ EGERIA, *Monuments*, 261,f.57. G.,Vikan, *Byzantine pilgrimage art*, Dumbarton Oaks, 41, fig.32.

²⁰ *Орџа eciklopedija* 3, Фоч-Ив, Zagreb 1977, 445. Христијаните одат на поклонение во Светата земја - Палестина и на Божјиот гроб во Ерусалим, од средниот век католиците одат на поклонение во Св. Петар во Рим, Италија, потоа во Св.Јаков во Сантијаго де Компостела, Шпанија, на крајот од средниот век многу светилишта биле цел на локални ации, денеска се познати посетите во Лурдес во Фатима). Муслиманите на ацилак одат во Мека, Арабија итн.

²¹ Ј. Поповић, *Житија светих*, за месец мај, 506,

Сл.4. Пронаоѓање на Чесниот крст, Ерусалим, 1870 година (детал)

на презентација во повеќе епизоди. Имено, таа била информирана дека постарите луѓе во Ерусалим го знаат местото каде што е скриен крстот на кој е распнат Исус Христос. Во легендата главна личност е старецот Јуда, кој одбил да ја каже вистината, по што царицата го казнила и бил фрлен во длабок ров. Јуда бил единствениот што знаел дека вистинскиот крст Христов се наоѓа под храмот на божицата Венера²².

Откако ја кажал вистината, царицата наредила храмот да биде срушен, а на Јуда му наредила да копа. Оваа легенда е сликана во нартексот на

манастирската црква Св. Никола во Бања Прибојска, во седум епизоди (в. Р.Петровиќ, 2004)²³.

Една епизода од легендата за откривањето на Чесниот крст, словенска сигнатура (**ЧТНАГО КРТА**) е илустрирана на големата поклоничка слика на платно т.н. Ерусалим од 1870 година, која се наоѓа на северниот ѕид во наосот на соборниот храм Св. Благовештение во Прилеп (сл. 2)²⁴.

www.agencijami.com/eparhija/ZS/default.asp. А.Серафимова, *Воспоставување на иконите и издигање на чесниот крст на кучевишките свети архангели*, Ниш и Византија I, Зборник радова, Симпозиум Ниш 2-5 јун 2002, Ниш 2003,240. Р.Петровиќ, *Фреске из чуда и легенди цара Константина Великог у манастиру Бањи Прибојској из 1574 године*, Ниш и Византија I, Зборник радова, Симпозиум Ниш 2-5 јун 2003, Ниш 2004,354 - 356.

²² Л.Мирковиќ, *Хеортологија* . . . 62.

²³ Р.Петровиќ, *Фреске из чуда и легенди цара Константина Великог у манастиру Бањи Прибојској из 1574 године*, Ниш и Византија I, Зборник радова, 367, сл.5., 368. Во фрескоживописот на оваа црква се сочувани следните сцени од легендата за пронаоѓањето на Чесниот крст: “Царицата Елена ги повикува сите евреји во Ерусалим”, “Јуда бара помош од бунарот”, “Јуда го моли Бога за огнен знак”, “Јуда копа и наоѓа три крста”, “Воскресение на една девојка со Христовиот крст”, “Покрстувањето на Јуда во име Киријак” и “Издигнување на Чесниот крст - Крстовден”.

²⁴ С. Лакалиска, *Ерусалими поклонички икони на платно во Македонија од 1794 до 1904 година*, Ед. Културно наследство, КАЛАМУС, Скопје 2019, 152-153, сл.27, 214, сл.71.

Ерусалимот од поклонение го донеле тринаесет ации од Прилеп, чии имиња се испишани на средината во долниот фрриз под инструментите на мачеништвото Христово²⁵. Ерусалимот има импозантни димензии 1,83 x 2,96 см. и добро е сочуван. Според обемноста на програмската содржина и ликовната изведба на светогорски монах од руско потекло, зографот Дмитриј, споредено со досега познатите слободно може да го носи епитетот - ремек дело на поклоничката уметност. Епизодата од легендата е сликана во долниот дел на централното поле на платното. Во тесно правоаголно поле од левата страна на излезот од градот Ерусалим е сликана сцената “Го водат Христос на распятие”. Тој е придружуван од римски војници и група луѓе. Симон Киринеецот го носи крстот. Група жени ја придружуваат св. Богородица, плачејќи и бришејќи ги солзите со левите раце. Поворката се движи кон Голгота. Ридот е обележан со три крста поставени на врвот (сл.3.)²⁶.

На десната страна во правоаголното поле, десно од Голгота, е сликана епизодата од легендата “Откривање на Чесниот крст”(сл.4.). Во преден план од левата страна стојат царицата Елена и епископот Макариј и ја надгледуваат работата на толпа работници. Јуда е претставен од десната страна со кафена туника со копач во раката, а останатите работници го расчистуваат теренот. Пред откриената пештера се поставени откриените три крста. Царицата Елена е облечена во облека што и одговара на нејзиното царско достоинство, во долг син фустан, со долги ракави, врз кои носи златножолта туника долга до колената. Над нив носи долга црвена царска наметка, закопчана

²⁵ С. Лакалиска, *Ерусалими поклонички икони на платно во Македонија од 1794 до 1904 година*, 152, Тринаесетте богати поклонници од Прилеп го донирале Ерусалимот во катедралниот храм Св. Благовештение : **ПАПА ГЕСОРГИ, МИХАИЛ БОЕЛЪ, КОНСТАНТИНЪ НАИДО КУРЧИ, АНАКА НАИДОФЪ + КОСТАНТИ ГАРО, ИЛИЈА ОГНАНЪ + НАУМЪ ЧУТУКЪ, ТЕОДОРЪ ИОАНЪ + ХРИСТО ГЕСОРГИУ, СПИРИДСОНЪ ДЕРМЕНКО, МАРИЈА ДАМЈАНЪ, КОСТАНТИ ТРИФСОН + ИОАНЪ ДАМЕРЪ ПOKЛONИЦИ** = 1870. (поп Ѓорги, Михаил Бомбол, Константин Најдо Курчи, Костанти Гаро, Илија Огнан, Наум Чутук, Теодор Јован, Христо Георгиу, Спиридон Дерменко, Марија Дамјан, Константи Трифун, Јован Дамер).

²⁶ С. Лакалиска, *Ерусалими поклонички икони на платно во Македонија од 1794 до 1904 година*, . . .83.

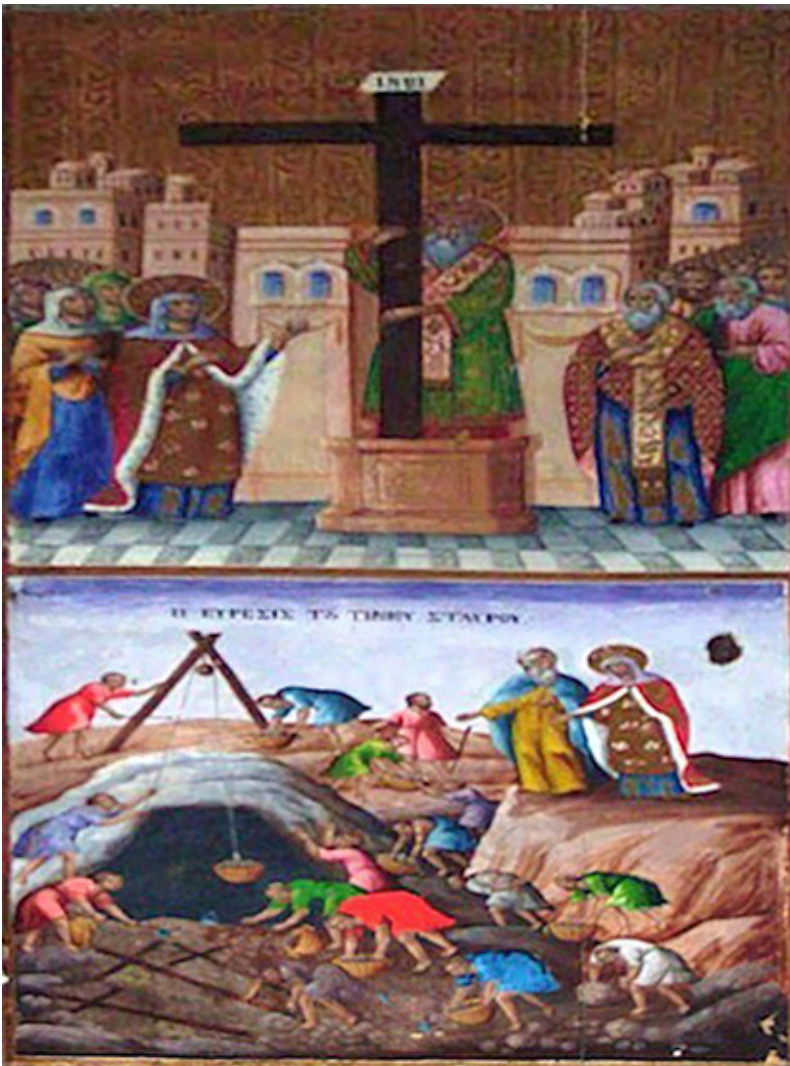
Сл.5. Пронаоѓање на Чесниот крст / фрагмент од икона, XIX век, непознат сликар, Ерусалимска патријаршија

под вратот. На главата има круна која во горниот крај се проширува, а под неа носи бел превез што се спушта до рамената. Иако царицата кога престојувала во Ерусалим била на осумдесетгодишна возраст²⁷, зографот ѝ дал лик на млада жена со прекрасни физиономски карактеристики. Таа е претставена во тричетвртински став, со рацете покажува кон отворената пештера.

Од десната страна до неа стои епископот Макариј, претставен во долга зелена туника и црвена наметка закопчана под вратот. Тој е претставен како сед старец со долга бела брада и тенки мустаки. На главата носи плитка бела капа. Макариј е свртен кон царицата, со рацете покажува кон пештерата, став кој укажува за нивната гестакулација. Пред нив казнетиот Јуда е во акција, поднаведнат замавнал со копачот²⁸. Тој исто така е претставен како младо момче со куса црвена туника. Над црното окно на пештерата, на врвот на ридот на два вкрстени лоста е поставена макара. На макарата е проврвено јаже на кое на едниот крај е прикачена кошница, а на другиот крај еден млад човек кој стои зад Јуда оддолу го тегне јаже-то, а пак друг горе ги испружил рацете и ја чека

²⁷ Царицата Елена починала во 327 година (в) Н. Озирић, *Византијске паралеле - Константин I и Јустинијан I*, Ниш и Византија, Зборник радова I, Симпозиум 3-5 јуни 2002, Ниш 2003, 71.

²⁸ Р. Петковић, *Фреске из чуда и легенди цара Константина Великог у манастиру Бањи Прибојској из 1574 године*, 367, сл.5.. С. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557-1614*, Нови Сад 1965, 174.

Сл.6. Пронаоѓање на Чесниот крст и Воздвижение на Чесниот крст, икона, XIX век, непознат сликар, Ерусалимска патријаршија

кошницата. Во акцијата за расчистување на теренот се вклучени дванаесетмина, сите претставени со куси туники до колената (црвена, зелена, сина, розова и жолта) со боси нозе и ракави до лакти. Сите се во акција, едни копаат, други на рамена или на грб го изнесуваат шутот. На дното на големото окно на пештерата се наредени три крста од кои централниот е поголем²⁹. Според соопштувањата на евангелистите кога Христос бил распнат, се распнати и двајца разбојници (Мар.15,22; Мат.27,38; Лук.23,33, Јов.19,17). Сите три крста

²⁹ Ј.Поповић, *Житија светих, за месец мај*, 506. Според житието “Од земјата почнал да се разлива прекрасен мирис и беше ископан гробот Господов и Голгота и во нивна близина беа пронајдени три крста и покрај нив таблицата со натписот и чесните клинци”. Р.Петковић, *Фреске из чуда и легенди цара Константина Великог* . . .367, сл.5. во живописот во Бања Прибојска старецот Јуда е прикажан сам како копа над јамата со три крста, кои се натрупани еден врз друг.

биле заедно скриени под земја. Понатаму според легендата, при ископувањето настрана била најдена и плочата со натписот на титуларот, напишан од прокураторот Понтиј Пилат “Исус Христос цар јудејски” и клинците со кои бил закован за крстот. Меѓутоа, постоела дилема околу тоа, на кој од трите крстови бил распнат Спасителот³⁰. Според легендата, се појавила поворка со еден мртовец до кого, еден по еден биле доближувани крстовите. Кога го доближиле третиот крст мртвиот оживеал. Истата постапка е повторена и со една тешко болна жена која по допирот од вистинскиот крст била исцелена³¹. Легендата има есхатолошки карактер и се доведува во врска со воскресението. Потоа, ерусалимскиот епископ Макариј качен на едно повишено место го кренал крстот во висина за да го види насобраниот народ. Оваа негова постапка е наречена, “Издигнување на Чесниот крст”.

Ерусалимска паралела на оваа иконографија наоѓаме на една икона сопственост на Ерусалимската патријаршија (сл.6)³². Иконата е поделена на два дела. Во долниот дел е сликана композицијата Пронаоѓање на чесниот крст. Сигнатурата е грчка Ἡ ΕΥΡΕΣΙΣ Τῆ ΤΙΜΙΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ (Сл.5). Сцената е сликана врз основа на ерусалимска предлошка. Преставата е

идентична на прилепскиот Ерусалим, само обратно поставена. Теренот го расчистуваат шеснаесет работници во куси туники (бела, сина, розова, портокалова, зелена). Царицата Елена и епископот Макариј стојат на ридот од десната страна, гестакутираат со десната рака покажувајќи кон трите крста кои се положени пред пештерата одлево надесно. Царицата Елена носи светло син фустан, кафена туника со цветна декорација и црвена царска наметка со цветна декорација, бело поставена, на главата носи бел превез, круна и ореол.

Епископот Макариј е во жолта туника и светлосина наметка. Јуда е облечен во зелена туника, од левата страна наведнат копа, додека останатите во кошници го собираат шутот, а двојца младици со макара поставена на два вкрстени лоста го исфрла-

³⁰ Л.Мирковић, *Хеортологија* . . . 62.

³¹ Ј. Поповић, *Житија светих, за месец мај*, 506.

³² Патријархејон Јерусоолύμων, 2007 – 2010 jerusalem-patriarchate.info

ат шутот. Иконописецот теренот го слика со земјени тонови, пештерата со сив тон / камена пештера, светлосино небо. Зографот Дмитриј на ерусалимот теренот го слика со жолти и окер тонови.

Иконата е поделена на два дела. На горниот дел од иконата е сликана композицијата „Воздвижение на Чесниот крст“ каде што епископот Макариј е качен на висок правоаголен постамент и го придржува вистинскиот крст. Десно и лево се насобрале голем број народ. На чинот присуствува царицата Елена од десната страна, која ги предводи жените, а од левата страна свештеник ги предводи мажите. Во заднината е претставена ерусалимската архитектура (Сл.6).

Последната епизода од оваа легенда “Издигнувањето на чесниот крст”, се толкува како триумф на православието, настан кој според легендата се случил на 14 септември 325 година. Кога е осветена црквата на Светиот гроб во Ерусалим, изградена на тоа место, на 13 септември 335 година, во знак на сеќавањето на откривањето на чесниот крст е востановен празникот “Воздвижение на Чесниот крст” познат како Крстовден. За славењето на овој празник во Ерусалим, најраните известувања ги добиваме кон крајот на IV век од патописот на една од најпознатите поклонички, монахињата Етерија³³. Во VI век на овој празник од Египет во Ерусалим со група поклонници пристигнала и блудницата, најревностна христијанска покајничка, прославена од христијанската црква, св. Марија Египетска³⁴. Благодарение на заложбите на царот Константин Велики и на царицата Елена, крстот од инструмент на маченишството прераснал во симбол на победата и симбол на царската династија. Крстот станал најобожавана реликвија уште од моментот на неговото пронаоѓање, кога царицата за дел од него направила сребрен реликвијар поставен во црквата на Светиот гроб, а еден дел го однела во Константинопол. Од двата клина, што му ги дала на својот син, царот Константин од едниот направил узда за својот коњ, а другиот го приковал на својот шлем³⁵. До тој период христијаните биле сосема имуни на обожавањето на предметите. Во историјата на поклоничките патувања зафатот на царицата Елена го означил големиот интерес за Палестина од многубројни христијани поклонници од сите меридијани. Се зголемил и интересот кон

³³ Л.Мирковић, *Хеортологија или историјски развитака и богослужење празника православне источна цркве*, Београд 1961,63.

³⁴ Пак таму.

³⁵ P. Maraval, *The development of holy sites in the Byzantine Orient* 27. P. Maraval, *Lieux saint et pèlerinage d'Orient*..

предметите - реликвии, така што првите поклонници при враќањето од Светата земја задолжително се враќале со некој вид реликвија, како доказ за своето поклонителство³⁶.

Во знак на благодарност за заложбите на царското семејство, Црквата ги канонизирала царот Константин и царицата Елена и им го доделила највисокиот епитет рамноапостолски. Тие добиле достоинство место и во византиската уметност: во минијатурното сликарство³⁷, во мозаик³⁸, фрескоживописот и иконописот на црковните ансамбли. Нивниот култ е нераздвоив од култот кон Дрвото на Чесниот крст, кој претставува реликвија од прв ред. Св.цар Константин и царицата Елена со сите царски обележја, најчесто се сликаат заедно, држејќи го голготскиот крст помеѓу нив, како симбол на нивната заложба за воспоставувањето на христијанската религија во царството. Тие се сликаат во традиционален средновизантиски стил, кој е познат уште во VI-VII век, идентичен на претставите на византиските императори и императорки³⁹. Нивните стоечки портрети редовно се сместени во првата зона на црковните ансамбли, меѓу најзначајните светители (Е. Димитрова, 2002)⁴⁰. На поклоничките слики Ерусалими, св. Константин и Елена со сите царски обележја, во фронтален стоечки став, со голготскиот крст помеѓу нив, редовно се сликаат помеѓу куполите на базиликата и ротондата на комплексот цркви на Светиот гроб⁴¹. Ретко се среќаваат сликани сцени од нивните житија во фрескоживописот или иконописот. Еден таков пример со сцени од житијата

³⁶ Пак таму.

³⁷ Константиновата победа кај Милвискиот мост пред Рим, минијатура од хомилиите на Григориј Назијански, околу 885, Париз, нац.библ.грч. 510. (в.) A.Grabar, *Vizantijska umetnost u srednjem veku(od VIII do XV veka)*, Novi Sad 1969, 21; G. Gerov, *L'image de Constantin et Helen avec la croix:étapes de formation et contenu symbolique*, Ниш и Византија II, Зборник радова, Симпозиум Ниш 2-5 јун 2003, Ниш 2004, 229, сл.2.

³⁸ Во мозаикот во лунетата над јужниот портал во црквата Аја Софија, Константинопол, ок..1000 година, царот Константин Велики ја предава макетата на градот на св. Богородица, како пандан на Јустинијан I кој ја предава макетата на црквата. Н. Озимиф, *Византијске паралеле - Константин I и Јустинијан I*, Ниш и Византија I, Зборник радова, Симпозиум Ниш 2-5 јун 2002, Ниш 2003, 64, 67..

³⁹ V.Penkova, *Les saint apôtres Constantin et Hélène dans les fresques de l'église de Voïana*, Ниш и Византија VIII Зборник радова, Симпозиум Ниш 2-5 јун 2009, Ниш 2010,276-277.

⁴⁰ Е.Димитрова, *Манастир Матејче*, Скопје 2002, 221-222.

⁴¹ Д.Милоvsка, *Житија на жени-светици*,

во црковното сликарство во Македонија е сочуван во фрескоживописот на фасадата на црквата Св. Константин и Елена во Охрид од XV век⁴². Одгоре опишаната легенда за пронаоѓањето на Чесниот крст, на просторот на Македонија засега е пронајдена единствено епизодата “Издигнување на чесниот крст” во наосот на црквата Св. Архангели кај село Кучевиште, Скопско, датиран во 1591 година⁴³. Епизодата “Пронаоѓање на чесниот крст” од Ерусалимот во црквата св. Благовештение во Прилеп од 1870 година, како придобивка од културните контакти со Светата земја со посредство на поклониците од XIX век од Македонија, се приклучува кон нив.

Заклучок

Историската сцена „Пронаоѓање на Чесниот крст“, во фрескоживописот и во иконописот на просторот на РС Македонија е евидентиран само на една поклоничка икона на платно, Ерусалим од 1870 година. Сликарот, светогорски монах од руско потекло Дмитриј, историската сцена доследно ја претставил. Евидентно е дека истата е сликана врз основа на ерусалимска предлошка, за што е доказ претставата на истата сцена во долниот дел на икона, дело од непознат иконописец припадник на Ерусалимската патријаршија во XIX век.

makedonija.rastko.net >files>books, 29, Двајцата светци се канонизирани и прогласени за рамноапостоли. Нивната памет се чествува повеќепати на 21 мај и на 14 септември, на третата недела од четири десетница, на Неделата на Никејските отци и др.

⁴² Г. Суботић, *Свети Константин и Елена во Охрид*, Охридска сликарска школа од XV век, Охрид 1980, 80. авторот истакнува дека на северниот ѕид на црквата Свети Константин и Елена во Охрид е сочувана сцената “Поаѓањето на царот Константин во војна со светите војници”. Р.Петковић, *Фреске из чуда и легенди цара Константина Великог у манастиру Бањи Прибојској из 1574 године*, 365,

⁴³ А.Серафимова, *Воспоставување на иконите и издигање на чесниот крст на кучевишките свети архангели*, Ниш и Византија I, Зборник радова, Симпозиум Ниш 2-5 јун 2002, Ниш 2003,235.

Sneška LAKALISKA

**EMPRESS HELENA A PROMOTOR OF IN THE TRAVEL OF THE CHRISTIAN VOTARIES
AND FINDING THE TRUE CROSS**

Summary

The very beginning of the travel of Christian votaries to the Holy Sepulchre in Jerusalem, and other Holy places in Palestine have a connection with the history of Christianity in the Roman Empire from the 4th century. Previously of these historical events came the Edict of Toleration issued in AD 311, by Galerius, followed by Edict of Milan by the Emperor Constantine the Great in AD 313, giving the Christianity an official legal status, and when Palestine became part East Roman Empire from AD 324. This is surveyed by finding the True Cross by the Empress Helena in AD 326, and the building of monumental compound on the site of Golgotha (Calvary), sanctified in AD 335. The bishop Macarius of Jerusalem has a historic prominence in taking a part in the Council of Nicaea in AD 325, and gaining favour for the activity that will occurred at the Holy Town and the Holy Land by Constantine Great. Furthermore, with her arrival in Palestine from historic point of view the Empress

Helena is considered as the official first votary. The Empress Helena had marked the holy biblical locations dedicated to the magnificent memorial temples. The imperial program entered in the church complex of the Holy Sepulchre in Jerusalem, the basilica Nativity of Jesus in Bethlehem, the rotunda church on the Mount of Olives (Eleona), denoting to Christ teaching his disciples, and also connected to Ascension of Jesus and furthermore.

The historic scene "True Cross" in the fresco and icon paintings in Republic North Macedonia is found evident on the icon Proskynetaria from 1870. The painter is a monk Dmitry from Athos with a Russian origin He depicted the scene in the lower zone of the icon, commonly following the exemplars from Jerusalem Proskynetaria. The scene has proof in the Jerusalem Proskynetaria work from an unknown icon painter from the Patriarchate of Jerusalem from the 19th century.